

УДК 378.147-056.13 (477)

С. П. КАМПОВ

асистент

Мукачівський державний університет

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена проблемі формування самостійності студентів педагогічних університетів. На основі осмислення, узагальнення й систематизації поглядів сучасних науковців обґрунтовано педагогічні умови формування у майбутніх учителів указаної якості. Проаналізовано різні підходи щодо визначення сутності поняття “умова”, розглянуто наукові ідеї щодо напрямів роботи з формування самостійності особистості.

Ключові слова: педагогічні умови, самостійність, майбутній учитель, професійна підготовка.

Сучасний стан педагогічної науки й практики актуалізує проблему створення сприятливих умов для саморозвитку та самореалізації кожної особистості в системі професійної підготовки майбутніх учителів. Як чітко визначено в Національній доктрині розвитку освіти, мета державної політики щодо розвитку професійної освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно та ініціативно працювати і самостійно навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти.

Самостійність у контексті поширення кредитно-рейтингової системи навчання у вищих навчальних закладах об’єктивно є шляхом підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів. Особливістю самостійності майбутнього учителя є спрямованість на осмислення довколишньої дійсності в контексті професійних завдань. У зв’язку з цим дослідження суті, змісту, структури самостійності особистості й формування у студентів цієї якості в умовах освітнього процесу вищих навчальних закладів є актуальною проблемою педагогічної теорії і практики.

Аналіз літератури з обраної проблеми дозволив визначити й обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування самостійності майбутніх учителів. Як показує аналіз праць видатних учених, проблему розвитку самостійності суб’єкта навчання розглядали такі науковці: Ю. Бабанський, Д. Богоявленська, М. Данилов, Б. Єсіпов, І. Лернер, І. Наумченко, П. Підкасистий, М. Скаткін, Л. Ростовецька, Т. Шамова та ін. Проте питання педагогічних умов формування самостійності студентів

вищих педагогічних навчальних закладах залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – визначити педагогічні умови формування самостійності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки.

У сучасних умовах головними характеристиками особистості, що навчається у вищому педагогічному навчальному закладі, є самостійність, прагнення до професійного зростання, самореалізації. Самостійність сприяє ефективному процесу саморозвитку людини та характеризується не тільки вмінням особистості опанувати знання й способи діяльності без сторонньої допомоги, а й наявністю внутрішнього прагнення людини до самореалізації за допомогою самоосвітньої діяльності, зацікавленістю та емоційно вираженим особистісним внеском у процес перетворення навколишньої дійсності з метою її подальшого вдосконалення, де в єдності й взаємозв'язку виступають соціальна активність, розумова активність і творчість суб'єкта навчання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив з'ясувати, що науковці визначають такі напрями розвитку самостійності особистості: оволодіння загальнонауковими принципами й методами пізнання (І. Лернер, П. Підкасистий, І. Раченко); використання узагальнених знань як орієнтовної основи дій (П. Гальперін, Н. Талізін); організація самостійної роботи, розв'язання навчальних завдань (Є. Голанд, Б. Єсіпов, М. Скаткін); здійснення самоконтролю навчальної діяльності (І. Кобиляцький, Л. Рувінський).

Професійна спрямованість навчально-пізнавальної діяльності у вищому навчальному закладі – необхідна умова формування самостійної професійної діяльності й вирішальна ознака для подальшої роботи. Її наявність і ступінь розвитку є суб'єктивними умовами професійної діяльності й кваліфікованого виконання професійних завдань. Як інтегративна якість, самостійність містить у собі потребу в професійній діяльності, організованість, діловитість, точність, спостережливість, такт й інші якості.

Оскільки пізнавальна потреба студента визначається його потребою у вивченні конкретних проблем, то основою організації навчального процесу у вищому навчальному закладі, що стимулює самостійність майбутнього вчителя, стає практична спрямованість навчальних програм, їхня співвіднесеність із конкретними цілями кожного студента. Відповідно, весь курс навчання при цьому підході будується на основі “розвитку певних аспектів компетенції студентів й орієнтується на вирішення їхніх життєвих програм” [8, с. 78].

Освітній процес, спрямований на формування особистості студента, повинен містити умови, що актуалізують його самостійну діяльність, – спочатку в простих формах з їх наступним переходом до більш складних проявів професійної діяльності. Отже, ефективність формування самостійності студентів у процесі професійної підготовки залежить від створення певних педагогічних умов.

У словнику російської мови С. Ожегова поняття “умова” визначено як обставину, від якої щось залежить; обстановку, в якій відбувається щось [4, с. 771]. Відомо, що умови можуть визначатися як необхідні й достатні. Необхідні умови – це ті умови, які мають місце щоразу, як тільки виникає дія; достатні умови – це ті умови, які неодмінно викликають цю дію [6, с. 628; 5].

Дотримуючись факторного підходу, умови розглядатимемо як зовнішні фактори, які сприяють змінам у речі, а самі по собі їх не викликають, тобто “...створюють тло, на якому розгортається перетворення можливості в дійсність, але самі не зумовлюють безпосередньо цю можливість” [3, с. 256].

Розглядаючи педагогічні умови, необхідно з’ясувати, наскільки специфічним є це поняття стосовно філософського й лінгвістичного визначень. У психологічному словнику поняття “умови навчальної діяльності” визначається як “сукупність обставин, у яких вона здійснюється, і обставин життєдіяльності її суб’єкта. Ті й інші розглядаються як фактори, що сприяють або перешкоджають її успішності” [6, с. 451].

Отже, поняття “умова” можна розглядати в двох аспектах: як категорію, що позначає зумовленість одних предметів іншими; як категорію, що пов’язує перехід можливості в дійсність.

У контексті нашого дослідження слід звернути увагу на те, що механізмами процесу професійної підготовки є засвоєння й накопичення професійних знань, елементів соціального досвіду, їх інтеріоризація (перетворення внутрішніх структур психіки людини завдяки засвоєнню структур соціальної діяльності) та екстеріоризація (перетворення внутрішніх структур психіки в певну поведінку).

У процесі дослідження встановлено, що більшість учених (Л. Виготський, Н. Гонтаровська, С. Дерябо, О. Леонтьєв, А. Макаренко, В. Панов, В. Рубцов, Н. Селіванова, В. Слободчиков, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Якиманська та ін.) одним з провідних факторів формування особистості визначають навколишнє середовище. Формування професійно значущих особистісних якостей майбутнього педагога, у тому числі самостійності, відбувається під впливом сукупності об’єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об’єктів освітнього простору. Тому науковці (В. Біблер, Ю. Бронський, Л. Буєва, В. Левін, А. Мудрик, Л. Новікова, В. Семенов, В. Ясвін та ін.) підкреслюють необхідність створення освітнього середовища як сукупності факторів всебічного розвитку й саморозвитку особистості: соціальних, предметно-просторових, психологопедагогічних.

Багато науковців (О. Больнов, Л. Виготський, І. Кант, М. Хайдегер, К. Ясперс та ін.) підкреслювали необхідність створення в педагогічному процесі “поля самостійного вибору”, яке сприяє максимальному забезпеченню самовираження особистості, створенню умов для виявлення актив-

ності та самостійності особистості в усіх сферах життєдіяльності: навчанні, самовихованні, духовному самоствердженні.

Зважаючи на сказане, нами визначено першу умову формування самостійності майбутніх учителів – *створення сприятливого освітнього середовища як сукупності факторів стимулювання самостійності майбутніх учителів у різних видах навчально-виховної діяльності.*

Проблема самостійності майбутнього педагога багато в чому співвідноситься з проблемою саморозвитку особистості, розробленої в гуманістичній педагогіці.

Згідно з особистісно орієнтованим підходом, у центрі навчання перебуває особистість студента, його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад. Виходячи з інтересів студента, рівня його знань і умінь, викладач визначає мету навчання й корегує освітній процес, керуючись розвитком особистості студента. Із цього погляду цікавими є висловлювання Л. Виготського: “Учитель, з наукової точки зору, – тільки організатор соціального виховного середовища, регулятор і контролер його взаємодії з кожним учнем” [2].

Слід підкреслити, що традиційний навчально-виховний процес має своїм пріоритетом навчання, тоді як особистісно зорієнтоване – учіння. Метод учіння, за дослідженнями сучасної психолого-педагогічної науки, є не одержанням знань, а засобом, що дає змогу розкрити учіння як діяльність суб’єкта.

Отже, у контексті створення сприятливого освітнього середовища важливим є налагодження суб’єкт-суб’єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, посилення суб’єктності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки.

У ході дослідження встановлено, що важливим фактором освітнього середовища є створення сприятливої психологічної атмосфери, ситуацій успіху, які стимулюють “успішну самоосвітню діяльність, активність студента, уміння працювати самостійно, індивідуально” [1, с. 30], а також сприяють зняттю психоемоційної напруги майбутнього фахівця як у процесі навчально-пізнавальної діяльності, так і в умовах неперервної педагогічної практики.

Стимули, пов’язані з відносинами між учасниками навчального процесу, не є самостійним джерелом розвитку самостійності. Проте вони можуть підсилювати (або послаблювати) вплив стимулів, що надходять від змісту навчальної інформації й організації процесу навчальної діяльності. Тому для створення стимулюючої морально-психологічної атмосфери необхідні: демократизація відносин, забезпечення міжособистісної взаємодії, заснованої на доброзичливості, моральній підтримці.

Педагогічна організація навчально-пізнавальної діяльності впливає на формування потреби в студентів до самостійної навчально-пізнавальної діяльності, викликає в них усвідомлення власного зростання, радість оволодіння новими способами навчальної діяльності, задоволення від процесу пізнання, почуття успіху, що утворюють внутрішнє середовище для інте-

лектуального саморозвитку. Це досягається через використання в навчальному процесі: різних форм самостійних робіт, проблемного навчання (проблемних питань, завдань, ігор, дискусій); дослідницького підходу й прилучення студентів до методів наукового аналізу; творчих робіт (повідомлень, доповідей, рефератів, складання завдань).

На підставі вивчення наукових праць (Е. Голант, В. Козаков, П. Підкасистий, О. Савченко, Т. Шамова та інші) з'ясовано, що умовою формування самостійності майбутніх фахівців й одночасно сферою вияву цієї якості є самостійна робота студентів. Ученими доведено, що основною ознакою такої роботи є наявність навчального завдання, що складається з декількох дій (Е. Голант), наявність конкретної пізнавальної задачі, вирішення якої вимагає послідовного збільшення обсягу знань та їхнього якісного ускладнення, опанування раціональних прийомів розумової праці, умінь систематично, ритмічно працювати, дотримуватись режиму занять, відкривати для себе нові способи навчальної діяльності (П. Підкасистий).

За визначенням науковців (М. Гарунов, В. Євдокимов, О. Малихін та ін.), організація самостійної роботи у вищих навчальних закладах передбачає виконання майбутніми фахівцями завдань навчального, виробничого, дослідницького та самоосвітнього характеру, які розглядаються як засіб засвоєння системи наукових та професійних знань, способів пізнавальної діяльності, формування навичок, умінь, досвіду творчої діяльності і професійної майстерності, позитивного ставлення до професії.

Дослідники (Н. Дайрі, О. Нільсон та ін.) зазначають, що виконання студентами різних видів завдань у процесі самостійної роботи виховує в них активність, ініціативність, наполегливість, вимогливість до себе, почуття відповідальності за свої дії, забезпечує засвоєння способів самоорганізації, саморегуляції, самооцінки, що в сукупності сприяє формуванню самостійності майбутніх фахівців.

Зазначене дало підстави для визначення другої умови формування самостійності майбутніх учителів початкових класів – *реалізація системи завдань, спрямованих на набуття студентами досвіду самостійних оцінних суджень, опанування способів наукової організації розумової праці, оволодіння технікою моральної та психологічної саморегуляції, корекції діяльності.*

Виконання навчальних завдань сприяє виробленню в майбутнього вчителя культури сприйняття нової інформації, уміння здійснювати пошук необхідних літературних джерел, самостійно добувати й аналізувати науково-педагогічні знання, узагальнювати передовий досвід з певної проблеми, а також здійснювати перенос у власну практичну діяльність отриманої інформації. Істотною умовою ефективності цього процесу є його емоційно-оцінний характер, оскільки “знання тільки тоді включаються в загальну систему поглядів людини й переростають у його переконання, коли вони проходять через сферу його почуттів і переживань. Пронизуючи погляди й переконання, почуття стають одним зі структурних компонентів світогляду” [7].

Дослідження проблеми формування самостійності майбутніх учителів початкових класів дозволило дійти висновку, що, незважаючи на певну незалежність студента у виконанні самостійної роботи, процес формування самостійності не відбувається стихійно, а має цілеспрямований та організований характер. Аналіз практики сучасних ВНЗ засвідчив, що для створення освітнього середовища, в якому формується самостійність майбутнього вчителя, великого значення набувають організаторська й консультативна функції викладача. Керівництво самостійною роботою майбутніх учителів передбачає інструктування та консультування студентів, надання методичних порад і рекомендацій щодо планування діяльності, вибору інформаційних ресурсів, способів самоорганізації та самоконтролю у виконанні завдань тощо.

Ураховуючи зазначені положення, визначено третю умову формування самостійності майбутніх учителів – *здійснення викладачами інформаційно-методичного супроводу самостійної роботи майбутніх учителів.*

Здійснення інформаційно-методичного супроводу самостійної роботи студентів відбувається шляхом проведення індивідуальних консультацій, які спонукають майбутніх учителів до самостійної роботи, забезпечують стимулювання їхніх соціальних, професійних мотивів та інтересів, сприяють формуванню уявлень про самостійного вчителя й підвищенню самооцінки. У процесі індивідуальних консультацій студенти отримують необхідну інформацію, методичні поради та рекомендації, інструкції щодо виконання самостійних завдань тощо.

Отже, для реалізації зазначеної педагогічної умови необхідно організувати роботу за такими напрямками: організація ефективної індивідуально-консультативної роботи зі студентами; координація дій викладачів, кураторів академічних груп щодо організації самостійної роботи майбутніх учителів.

Керування процесом самореалізації студентом свого особистісного й професійного буття має опосередкований характер і повинне здійснюватися в ході всього процесу професійної підготовки майбутнього учителя у вищому навчальному закладі, у зв'язку із чим слід ураховувати внутрішні закономірності педагогічної системи, на яку виявляється цей вплив.

Висновки. Отже, для забезпечення ефективності формування самостійності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки необхідні такі педагогічні умови: створення сприятливого освітнього середовища як сукупності факторів стимулювання самостійності майбутніх учителів у різних видах навчально-виховної діяльності; реалізація системи завдань, спрямованих на набуття студентами досвіду самостійних оцінних суджень, опанування способів наукової організації розумової праці, оволодіння технікою моральної та психологічної саморегуляції, корекції діяльності; здійснення викладачами інформаційно-методичного супроводу самостійної роботи майбутніх учителів.

Перспективними подальшого наукового пошуку є питання вдосконалення навчально-методичного забезпечення (інноваційних технологій, форм, методів, засобів) формування в майбутніх учителів самостійності.

Список використаної літератури

1. Вейт С. М. Самообразовательная деятельность студентов – важнейшее условие профессионального самосовершенствования / С. М. Вейт, М. А. Вейт, П. Г. Бугаков // Теория и практика образования: история и современностью. – Липецк : ЛГПИ, 1999. – Вып. 3. – С. 30.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; под ред. А. М. Матюшкина. – Москва : Педагогика, 1983. – Т. 3. Проблемы развития психики. – 246 с.
3. Материалистическая диалектика как научная система / под ред. А. П. Шептулина. – Москва : Изд-во Московского ун-та, 1983. – 296 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 12-е изд. – Москва : Русский язык, 1990. – 921 с.
5. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / А. Ефимов ; гл. ред. А. И. Каиров. – Москва : Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 1. – 831 с.
6. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова и др. ; НИИ ОПП АПН СССР. – Москва : Педагогика, 1983.
7. Слостёнин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостёнин. – Москва : Просвещение, 1976. – С. 27–33.
8. Талызина Н. Ф. Теоретические основы разработки модели специалиста / Н. Ф. Талызина. – Москва : Знание, 1986. – 108 с.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015.

Кампов С. П. Педагогические условия формирования самостоятельности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки

Статья посвящена проблеме формирования самостоятельности студентов педагогических университетов. На основе осмысления, обобщения и систематизации взглядов современных ученых обоснованы педагогические условия формирования у будущих учителей указанного качества. Проанализированы различные подходы к определению сущности понятия “условие”, рассмотрены научные идеи относительно направлений работы по формированию самостоятельности личности.

Ключевые слова: педагогические условия, самостоятельность, будущий учитель, профессиональная подготовка.

Kampov S. Pedagogical Conditions of Formation of Independence of Future Teachers in the Course of Vocational Training

The article deals with the formation of independence of students of pedagogical universities. On the basis of reflection, generalization and systematization of modern scientists proved pedagogical conditions of formation at the future teachers of this quality: the creation of a favorable educational environment as a set of factors to stimulate independence of future teachers in a variety of educational activities; implementation of tasks aimed at the acquisition of the students experience of independent value judgments, the development of methods of scientific organization of intellectual work, mastery of technique moral and psychological self, correction activities; exercise instructors informational and methodical support of independent work of students. The author analyzes various approaches to defining the essence of the concept of “condition”. From the standpoint of the factor approach pedagogical conditions are defined as external factors that create the background against which takes place the conversion of possibility into reality, but the (factors) does not directly cause the opportunity. Reviewed scientific ideas regarding the areas of work on the formation of personal autonomy: mastery of general scientific principles and methods of knowledge; generalized use of knowledge as a rough basis of action; Organization of independent work, the solution of educational problems; exercise self-control of educational activity.

Key words: pedagogical conditions, independence, the future teacher training.